ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 125, Şubat 2022, s. 136-145

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.55636>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
25.12.2021

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date
28.02.2022

Dr. Murat AKSAKALLI
murataksakalli62@gmail.com
Orcid: 0000-0002-3705-5633

20. YÜZYIL SÖZLÜKÇÜLERİNDEN AHMED VÂHİD MORAN'IN HAYATI, SÖZLÜKLERİ VE SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ ÜZERİNE

Öz

Türk sözlükçülüğü, 11. yüzyılda, Kaşgarlı Mahmud tarafından Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olan *Divânu Lügati't-Türk* ile başlamıştır. Türk dilinin diğer tarihsel dönemleri olan Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de birçok sözlük yazılmıştır. “Yenileşme Dönemi” olarak addedilen 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sözlük çalışmalarının hızlandığını ve 20. yüzyıl itibarıyla Batılı anlamda sözlüklerin hazırlanmaya başlandığı görülmektedir. 20. yüzyılda, iki dilli sözlükler içinde Ahmed Vâhid Moran'ın sözlükleri dikkatleri çekmektedir. Sir James William Redhouse'tan sonra ilk İngilizce-Türkçe sözlük yazarı olan Ahmed Vâhid Moran, şimdiye kadar yapılmış araştırmalara göre, İngilizce-Türkçe sözlük yazan ilk Türk sözlükçüsüdür. Onun 1924 yılından 1945 yılına kadar yazmış olduğu sözlükleri, vefatından sonra kızı Yıldız Moran tarafından hazırlanarak basımları sürdürülmüştür. Hazırlandığı yılların Türkçe söz varlığı açısından da önemli veriler sunan bu sözlükler, günümüzde de kullanılabilecek modern sözlüklerdir. Bu çalışmada, 20. yüzyılın önemli sözlükçülerinden olan; ancak yeterince bahsinin geçmediği Ahmed Vâhid Moran ve onun sözlükleri ile sözlükçülüğü değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Sözlük, sözlükçülük, Ahmed Vâhid Moran

ABOUT THE DICTIONARY AND LEXICOGRAPHY OF AHMED VÂHİD MORAN, ONE OF THE DICTIONARY OF THE 20TH CENTURY

Abstract

In the 11th century, Turkish lexicography began with *Divânu Lügati't-Türk*, which was written by Kaşgarlı Mahmud to teach Turkish to the Arabs. Many dictionaries have been written in Harezmi, Kıpçak and Çağatay, which are other historical periods of the Turkish language. As of the second half of the 19th century, which is called the "Renovation Period", dictionary studies accelerated. As of the 20th century, it is seen that dictionaries prepared with the Western method have begun to be prepared. In the 20th century, Ahmed Vâhid Moran's dictionaries are important among bilingual dictionaries. Ahmed Vâhid Bey, who is the first English-Turkish dictionary writer after Sir James William Redhouse, is the first Turkish lexicographer to write an English-Turkish dictionary, according to the researches done up to now. His dictionaries, which he wrote from 1924 to 1945, were prepared by his daughter Yıldız Moran and continued to be published after his death. These dictionaries, which also provide important data in terms of the Turkish vocabulary of the years they were prepared, are modern dictionaries that can still be used today. In this study, Ahmed Vâhid Moran, one of the important lexicographers of the 20th century, and his dictionaries and lexicography were evaluated.

Keywords: Dictionary, lexicography, Ahmed Vâhid Moran

1. Giriş

Türk sözlükçülüğü, Kaşgarlı Mahmud tarafından 11. yüzyılda Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olan *Divânu Lügati't-Türk* ile başlamıştır. Türklerin çeşitli sebeplerle geniş coğrafyaya yayılmasıyla birlikte, farklı lehçelerde sözlükler hazırlanmış, kimi zaman da sözlük çevirileri yapılmıştır.

Türk dilinin ilk sözlüğü olan 11. yüzyıla ait *Divânu Lügati't-Türk*, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış iki dilli bir sözlüktür. Türk dilinin diğer tarihsel dönemleri olan Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de birçok sözlük yazılmış, bunlar içerisinde Memlük sahasındaki Kıpçak Türkçesinin iki dilli sözlükler açısından zengin olduğu görülmektedir. Bunun dışında, 15. yüzyıl itibarıyla doğu Türklerinin ortak bir yazı dili hâline gelmiş olan Çağatay Türkçesinde de iki dilli sözlüklerin yer aldığı görülmektedir. Osmanlı Türkçesi sahasında da yine birçok sözlük yazılmış olup 20. yüzyılda da farklı yöntem ve metotlarla sözlük çalışmaları devam etmiştir.

Türkçenin öğretilmesi veya öğrenilmesi amacıyla iki dilli sözlüklerin ağırlıklı olduğunu gördüğümüz Türk sözlükçülüğünde, 20. yüzyıla kadar Arapça ve Farsçanın sözlükçülük geleneğine göre sözlükler hazırlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok alanda Batı'nın örnek alınmasıyla birlikte, sözlükçülükte de Batılı bir yöntem izlenmiş, bunun temeli de Şemseddin Sâmî tarafından *Kâmus-ı Türkî* ile atılmıştır.

1900-1901 yıllarında Şemseddin Sâmî tarafından yazılmış olan *Kâmus-ı Türkî*'den Türk Dil Kurumu'nun 1945 yılında bastığı ilk *Türkçe Sözlük*'e kadar Mehmed Bahaeddin, Ali Seydi, Hüseyin Kâzım Kadri, Raif Necdet ve İbrahim Alâeddin Gövsa gibi kişilerin sözlüklerini

görmekteyiz. Bu sözlükler, Türkçe sözlükler olup bu dönem, “Türkçe Sözlükler Çağı” olarak adlandırılmıştır (Akalın, 2017: 97). Bu dönemde az da olsa iki dilli sözlükler de yazılmıştır. Onlardan biri de Ahmed Vâhid Moran'ın İngilizceden Türkçeye, Türkçeden İngilizceye hazırlamış olduğu sözlüklerdir.

2. Ahmed Vâhid Moran'ın Hayatı

Ahmed Vâhid veya Ahmed Vahdeddin Bey, 22 Ekim 1881 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kasımpaşalı olan Ahmed Vâhid, 14 Mart 1900 tarihinde, Heybeli Ada'daki Deniz Harp Okulu'na girmiş ve iki yıl sonra, 27 Mart 1902 tarihinde mühendis olarak ilk görev yeri olan Selimiye Kışlası'na atanmıştır. İki ay sonra da seyir zabiti yardımcılığı görevi için Orhaniye Zırhlısı'na atanmıştır. Aziziye Zırhlısı, İstanbul Vapuru gibi yerlerde aldığı görevlerin ardından 26 Mayıs 1907 tarihinde komiser olarak Şirket-i Hayriye'ye atanmıştır. 1 Haziran 1909'dan itibaren görevli olduğu Merkez Sefinesi'nde kıdemli yüzbaşı olarak görevini sürdürürken bilinmeyen bir sebepten dolayı “tenzil-i rütbe” yapılarak rütbesi yüzbaşılığa indirilmiştir. 11 Mayıs 1915'te ise kurmay yüzbaşılığa yükseltilerek 6 Temmuz 1915'te 2. Daire'ye “Maaşât ve Tahsisât Şube Müdürü” olarak atanmıştır. Görüldüğü üzere, 1909'dan 1915'e kadar geçen 6 yıl içinde dokuz farklı yerde farklı görevlerde bulunmuştur (Tuncer, 2012: 44).

Ahmed Vâhid Bey, 30 Ağustos 1915'te Bahriye Nezareti'nin teklifi üzerine Berlin Sefareti Ataşennavallığı için Almanya'ya gitmiştir. 1916'da Sultan II. Abdülhâmid döneminin önemli paşalarından olan ve 13 yıl Dâhiliye Nâzırlığı yapmış olan Mehmed Memdûh Paşa'nın kızı Aişe Mualla Hanım ile evlenmiştir. Bu evliliğinden kızı Nermin dünyaya gelmiştir (Tuncer, 2012: 45).

1919 yılında Almanya'daki görevini tamamlayarak İstanbul'a dönmüş olan Ahmed Vâhid Bey, Bahriye Nezâreti merkezine atanarak 6 yıl boyunca hem burada hem de Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur (Tuncer, 2012: 45).

Memuriyet hayatının son zamanlarında, hem annesi hem de kendisi çeşitli hastalıklar yaşamıştır. 11 Nisan 1925'te atandığı Erkân-ı Harbiye 1. İstihbarat Dairesi Başkanlığı görevini yürütürken aynı yılın sonunda emekli olmuştur. Aile hayatı da iyi yürümediği için emekli olduktan yaklaşık 7 yıl sonra Aişe Mualla Hanım'dan boşanmıştır. Ayrılık öncesi, Vickers Armstrong adlı bir İngiliz mühendislik firmasının Türkiye temsilcisi olarak çalışmaya başlamış olan Ahmed Vâhid Bey, ikinci evliliğini yapmıştır. Meşhur Akçura ailesinden Müfide Akçura ile evlenmiş, bu evliliğinden Yıldız, Tosun ve İnci adlı üç çocuğu dünyaya gelmiştir (Tuncer, 2012: 45-46). Bu çocuklardan en büyüğü olan Yıldız Hanım (Yıldız Moran Arun), Türkiye'nin ilk kadın ressamı ve Özdemir Âsaf'ın eşidir (Aksakallı, 2021: 61).

Ahmed Vâhid Bey, hem öğrencilik hayatında hem de memuriyet hayatında oldukça çalışkan ve başarılı biriydi. Askerlik, onun hayatına fazlasıyla şekil vermiş, onu dakik ve disiplinli bir insan hâline getirmiştir. Yaptığı görevlerde birçok başarıya imza atmıştır, aldığı nişan ve madalyalar da bunun kanıtıdır (Tuncer, 2012: 46).

Harp Okulu'na girmeden önce, 1898'de gerçekleşen Türk-Yunan Savaşı'nın ardından “Yunan Muharebe Madalyası”, “Altın Maarif” ve “Gümüş Liyakat Madalyası” ile “4. Dereceden Nişan-ı Osmanî” almıştır. Cemal Paşa'nın yaveriyken 1914'te Rus Çarı ile görüşmeye gitmiş ve Rus Çarı tarafından “3. Dereceden Saint Anne” nişanıyla ödüllendirilmiştir. Amatör olarak yaptığı tablolarla resimle de ilgilendiği anlaşılan ve hayatına

birçok şeyi sığdırdığı görülen Ahmed Vâhid Bey, 14 Eylül 1945'te vefat etmiştir (Tuncer, 2012: 44-45-46).

3. Ahmed Vâhid Moran'ın Sözlükleri ve Sözlükçülüğü

3.1. A Condensed Dictionary English –Turkish (1924)

İlk defa, 1924 yılında basılmış olan ve İngilizce Türkçe olarak hazırlanmış *A Condensed Dictionary English-Turkish*, Ahmed Vâhid'in ilk sözlüğüdür. Bu sözlük, Sir James William Redhouse'un yazmış olduğu sözlüklerden sonra bir Türk tarafından yazılmış ilk sözlük olma özelliği taşımaktadır. Sözlüğün kapağında Arap harfli “*İngilizce-Türkçe Mükessif Lügat*” başlığı vardır. Buna karşılık olarak İngilizce “*A Condensed Dictionary English-Turkish*” başlığı atılmıştır (Aksakallı, 2021: 61).

Ahmed Vâhid'in sözlüğün iç kapağında yazdığı önemli bir ifade mevcuttur: “*İngilizce kelimatin en doğru telaffuzları gösterilmiş ve muhtelif manalar, kelimat-ı müteradife ile izah edilmiştir. Tarihi ve coğrafi marûf esma'-hassâyı da câ'midir.*” Bu ifade ile Ahmed Vâhid, sözlüğün yöntemi ile ilgili küçük bir bilgi vermiştir. Ayrıca, İngilizce sözcüklerin en doğru telaffuzlarının verildiğini de ifade ederek sözlüğün iddiasını da ortaya koymuştur. Kendisini ise “*Erkân-ı Harbiye-i Bahriye*’den Binbaşı Ahmed Vâhid” olarak tanıtmıştır (Aksakallı, 2021: 61).

Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından 1924 yılında İstanbul'da basılmış olan bu sözlüğün giriş kısmı, yani sözlük kısmına kadarki bölümdeki her yazı, hem Arap harfli Türkçe hem de İngilizce olarak sırasıyla yazılmıştır. Önce Arap harfli Türkçe ardından İngilizce “İçindekiler” verilmiş, akabinde “Suret” başlığıyla Arap harfli resmî bir yazı bulunmaktadır. Yan sayfada da “Translation” başlığıyla İngilizcesi bulunmaktadır. Donanma Bölümü Şefi Abdürrahim imzalı bu yazıda, Ahmed Vâhid Bey tarafından tamamlanan İngilizce-Türkçe bu sözlüğün Donanma Bölümü İnceleme Komisyonu tarafından dikkatli bir şekilde incelenip oldukça kullanışlı bulunduğu ifade edilmektedir. Bu yazıda, tüm bilim dallarına ait ifade ve terimlerin sözlükte yer aldığı vurgulanmış, yarım yüzyıldan daha fazla bir süreç içerisinde İngilizce sözlük bağlamında böyle değerli bir sözlüğün üretilmediği ifade edilmiştir. Ayrıca bu yazıda, sözlüğün çok kıymetli olduğu ifade edilerek yazarın azmiyle, gayretiyle içerik bakımından önemli bir sözlük meydana getirmiş olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan, Ahmed Vâhid Bey tarafından halkın kullanımına sunulan bu sözlüğün büyük bir övgüyü hiç şüphesiz hak ettiği de belirtilerek bu değerli sözlüğün tüm öğrencilere tavsiye edildiği de eklenmiştir (Aksakallı, 2021: 61).

Sonraki sayfada, “Copy” başlığı altında “Report of a Committee of Experts Formed to Examine A. Vâhid Bey's English-Turkish Dictionary” başlığı atılmıştır. 23 Nisan 1923 tarihli olan bu rapor, Constantinople College başkanı Mary Mills Patrick tarafından imzalanmış, altına tamamı yabancılardan oluşan inceleme komitesinin üyelerinin adları yazılmıştır. Rapor, sözlükle ilgili kısa bilgi ve tavsiyeden oluşmaktadır. Ahmed Vâhid Bey'in Avrupa'da Türk elçiliğinin bir üyesi olduğu ve aynı zamanda da bir gazeteci olduğunun vurgulandığı bu raporda bu sözlük; değerli, eğitici ve dikkatle hazırlanmış bir çalışma olarak nitelendirilmiş ve tavsiye edilmiştir. Ayrıca, raporda Ahmed Vâhid'in övgüsü de yapılmış, onun eksiksiz Almanca ve Fransızca bilgisine sahip olduğu da ifade edilmiştir (Aksakallı, 2021: 62).

Sözlüğün içindekiler bölümüne bakıldığında, sözlükten öte bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Yaklaşık kırk bin madde başını içeren bu sözlük, içeriği bakımından oldukça zengin olup İngilizce kelimelerin öğretilmesinin dışında, çeşitli ölçü ile ağırlık birimlerini ve

çeşitli işaretlerle semboller ve de dil bilgisel unsurları da aktarmayı amaçlamıştır. İngilizce açıklama ve tariflerin de yer aldığı dizin öncesi bölümde, sözlükte kullanılan kısaltmalar, “ef’âl-i gayr-ı kıyasiye” olarak belirttiği İngilizcedeki irregular verbs, yani düzensiz fiiller, Türkçe açıklamalar ile Türkçe mukaddime yer almaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarına ait olan bu sözlük, içinde barındırdığı birçok unsur sebebiyle bir kılavuz ve bir gramer kitabı olarak da düşünülebilir (Aksakallı, 2021: 62-63).

681 sayfalık dizin (sözlük) öncesi, ilk olarak Bahriye Dairesi Riyaseti tarafından ita edilen takdirmamenin Türkçe ve İngilizce sureti yer almaktadır. Ardından da sözlük hakkında on müsteşrik tarafından ita edilmiş olan İngilizce suret yer almaktadır. Akabinde, İngilizce kaleme alınmış Mukaddime ve sonrası Latin harfleriyle yazılmış Türkçe kelimelerin telaffuzları hakkında bilgi verilmiştir. Sözlüğün nasıl vücuda getirildiği Mukaddime başlığı altında uzun uzun açıklanmıştır (Aksakallı, 2021: 63).

Henüz, yeni Türk alfabesinin kabul edilmesine dört yıl kala hazırlanan bu sözlükte, Latin harflerinin uygulandığı sözcükler için gerekli açıklamaların yapıldığı Telaffuz Hakkında, İngilizce Kelimelerin Telaffuzlarını İzah İçün Tertib İdilen Cedvel, Telaffuz Hakkında Ba’z-ı İzahât-ı Mütemmime, Âksân Hakkında, Bu Kitâbda Müsta’mel İşâretler, Bu Kitâbda Müsta’mel Muḳaṭṭa’ât, Ef’âlî Ğayr-ı Kıyâsiye başlıkları altında yapılmış açıklamalar dikkati çekmektedir. Bu başlıklar altında, harflerle ilgili bilgilerin ve belli başlı kullanılmış işaretlerin açıklamalarına yer verildiği görülmektedir (Aksakallı, 2021: 66).

Dizin (lûgat, sözlük) sonrası, İngilizce kullanılan kısaltmalar, rumuz ve işaretler yer almıştır. Ardından da İngilizce reçetelerde yer alan Latin harfli tabirler ile en son kısımda para birimleri ile altın ve gümüşle ilgili unsurlar, ölçü ve ağırlıklar ile ilgili bilgiler verilerek tamamlanmıştır (Aksakallı, 2021: 72).

Eser, tür olarak genel bir sözlük olup iki dilli bir sözlüktür. Çok hacimli bir sözlük olmayıp yoğunlaştırılmış anlamına gelen “condensed” (mükessif) ifadesini taşımaktadır. Sözlüğün giriş kısmında yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Türk öğrencilerin kullanması, temel olarak amaçlanmıştır. İngilizceyi hakkıyla öğretmek iddiasında bulunduğu için sadece sözlük değil, düzensiz fiillerden ölçü ve ağırlıkların, para birimlerinin ve çeşitli rumuz, sembol ve de işaretlere kadar birçok unsurun yer aldığı çok yönlü bir eserdir (Aksakallı, 2021: 73).

Madde başlarının Türkçe karşılıklarının hem Arap harfli hem de Latin harfli biçimlerinin verildiği sözlükte, sözcüklerin köken bilgisi yer almamıştır. Sözcüklerin kullanım alanı, madde içlerinde de verilmiş, Arap harfli biçimleri de yine madde içlerinde yer almıştır (Aksakallı, 2021: 73).

Madde başlarının kullanım alanı, hangi kavram dünyasına ait olduğu belirtilmiştir. Mimariden matematiğe, denizcilikten astronomiye, kimyadan botaniğe, coğrafyadan jeolojiye, tarihten edebiyata, tıptan askeriye, müzikten mitolojiye, felsefeden fiziğe, dinden zoolojiye ve tiyatroya kadar birçok alan yer almaktadır. Ancak denizcilik, gemicilik, askeriye ve pusula (yön) gibi alanların biraz da olsa baskın olduğu görülmektedir. Bu da sözlük yazarının bahriyeli olduğu göz önünde bulundurulduğunda doğal olduğu düşünülebilir (Aksakallı, 2021: 73).

Madde başlarının türüne bakıldığında isim, sıfat, zarf, edat, bağlaç ve fiil türlerine yer verilmiştir. Fiiller; verb, verb active, verb neuter olarak üç ayrı şekilde belirtilmiştir. İsimler ise plural (cem) ve singular (müfred) olarak verilmiştir. Burada yer alan dikkat çekici asıl unsur,

İngilizce “preposition” un “harf-i cerr”; “prefix” in ise “edat” olarak verilmiş olmasıdır. Prefix, bilindiği gibi “önek” olarak karşılık bulurken, preposition ise edat olarak karşılık bulmaktadır (Aksakallı, 2021: 73-74).

Her sayfada ilk madde başının ilk üç harfi ile son madde başının ilk üç harfi sayfanın en üst kısmında köşeli parantezle verilmiştir. Sözlüğe kullanım kolaylığı katmak amacıyla yapılan bu kısaltmanın hemen yanında parantez içinde “İngilizce kelimatin telaffuzu için” ifadesi yer almakta ve “act; chānge; cārd; red, mē; hēr; in; mīne; mōte; foot; mōōn; shut; mūte; very; tū örnekleri eklenmiştir. Yine bu üst kısımda, ch: چ , sh: ش , th: ث , th: ذ zh: ژ bilgisi de yer almıştır (Aksakallı, 2021: 74).

Bahriyeli bir binbaşı olan Ahmed Vâhid, iyi bildiği İngilizceyi öğretebilmek için titiz bir çalışma ortaya koymuştur. Sözlükte uyguladığı yöntem hakkında verdiği bilgilerle de eserin iyi anlaşılmasını hedeflemiş ve bir sözlükten öte bir eser ortaya koymuştur.

3.2. İngilizce – Türkçe Sözlük (1931)

İlk sözlüğünü 1924 yılında *A Condensed Dictionary English-Turkish* adıyla yayımlayan Ahmed Vâhid, 1931 yılında da İngilizce-Türkçe bir sözlük yayımlamıştır. Ancak bu sözlük, bütün gayretli araştırmalarımıza rağmen şimdilik bulunamamıştır. 1931 yılında İngilizce-Türkçe bir sözlüğün varlığından 1971 ve 1985 yılında Ahmed Vâhid'in kızı Yıldız Moran tarafından hazırlanıp basılmış olan Türkçeden İngilizceye olan sözlüklerde “Ahmet Vâhid Moran” başlığıyla kısa bilginin verildiği bölümden öğrenmekteyiz (Aksakallı, 2021: 74).

Bilindiği gibi Harf Devrimi, 1928 yılında yapılmış, Ahmed Vâhid'in hazırlamış olduğu *A Condensed Dictionary English-Turkish* adlı sözlüğü ise yeni Türk alfabesinin kabulü öncesi, 1924 yılında yayımlanmıştır. 1924 basımı olan bu sözlükte, İngilizce madde başları hem Latin harfleriyle hem de Arap harfleriyle açıklanmıştır. Üstelik, Latin harfleriyle verilen karşılıklar, yazarın kendi belirlediği fonetik karşılıklarla yazılmıştır. Ahmed Vâhid'in 1931 yılında yapmış olduğu ve elimize henüz geçmemiş olan bu baskısı, muhtemelen yeni Türk alfabesinin kabulüyle birlikte basılan eserler gibi buna uyumlu hâle getirilmiştir (Aksakallı, 2021: 74-75).

1931 yılında yayımladığı bu sözlüğün adı, 1924 yılı basımında olduğu gibi *A Condensed Dictionary English-Turkish* adıyla yayımlayıp yayımladığı elimize geçmediği için bilememekteyiz. Ayrıca, 1931 basımının söz varlığı, madde başlarının açıklama yöntemi gibi 1924 basımından ne derece fark olduğu hakkında bir kanaatimiz olmayıp sadece yeni Türk alfabesine uyumlu olarak basıldığını düşünmekteyiz (Aksakallı, 2021: 75).

3.3. Türkçe – İngilizce Sözlük (1945)

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Kâğıt ve Basım İşlerin Anonim Şirketi'ne 1945 yılında İstanbul'da bastırılmış olan bu sözlük, 1924 ve 1931 yıllarında bastırılış olan sözlüklerden farklıdır. Bu sözlükten itibaren basılmış olan bütün sözlükler, Türkçe-İngilizce olarak düzenlenmiştir (Aksakallı, 2021: 75).

Madde başlarının Türkçe, karşılıklarının İngilizce olduğu bu sözlük, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in sunumuyla başlamaktadır. Sözlük yazarlarını dilin hizmetinde olan bilgiler olarak nitelediği ve sözlük yazarlarının bir zümre olarak görülmesi gerektiğini belirttiği 19 Haziran 1945 tarihli yazısı vardır (Aksakallı, 2021: 75).

Ahmed Vâhid'in hem İngilizce hem Türkçe kaleme almış olduğu “Önsöz” de sözlüğe dair bilgilere yer vermiştir. Sözlükte, gerek izlenen yöntem gerekse içerik hakkında bilgiler

vermiş, Temmuz 1945 tarihli “Önsöz” de Hasan Âli Yücel’e teşekkürlerini iletmıştır (Aksakallı, 2021: 76).

“Turkish Alphabet And Key To Pronunciation” başlıklı sayfada Türkçe alfabeyle ilgili bilgiler verilmiştir. 29 harfin 21’i sessiz, 8’i sesli harf olduğu belirtilip bunların büyük ve küçük şekilleri sıralanarak bunların yaklaşık olarak denklikleri, örnek verilerek listelenmiştir (Aksakallı, 2021: 77).

Alfabeyle ilgili bilgilerin verildiği sayfada, listenin sonunda yine İngilizce yazılmış bir not vardır. Bu notta, Türkçedeki bazı sesler İngilizcedeki bazı seslerle karşılaştırılmıştır. Türkçede sesli ya da sessiz fark etmeksizin her harfin tek bir sese sahip olduğu, ikili kullanımın veya birleşik bir harfin olmadığı açıklanmıştır. Bununla ilgili “ch, gh, ph, sh, th” sesleri örnek verilerek, bu seslerin İngilizcedeki gibi kullanımları olmayıp “c-h, g-h, p-h, s-h, t-h” gibi orijinal hâlleriyle tek olarak kullanıldığı ve seslendirildiği ifade edilmiştir (Aksakallı, 2021: 77).

1924 yılında basılmış olan *A Condensed Dictionary English-Turkish*’e göre bu sözlük hacimlidir. 1462 sayfadan oluşan bu sözlük, yeni Türk alfabesinin alfabe sırasına göre düzenlenmiştir (Aksakallı, 2021: 77).

Önsöz sonrası, “Açıklamalar ve Kısaltmalar” kısmında madde başlarında terimlerin (*) ile işaretlendiği, Osmanlıca ve Eski Türkçe sözcüklere ‘artık kullanılmayan’ anlamına gelen “obsolete” sözcüğünün kısaltması olan “obs” konulduğu, bunun dışında nadir kullanılanların ise “rare” ile ifade edildiği belirtilmiştir. Çeşitli alanlara ait terimlerin yer aldığı bu sözlükte, ilgili alanların İngilizce kısaltmaları ve sözcük türlerinin İngilizce kısaltmaları bu kısımda listelenmiştir. Yeni kabul edilmiş Türkçe sözcükler ve terimler ise (*) ile işaretlenmiştir. İlk defa birçok terimin veya sözcüğün görüleceği bu sözlükte, madde başlarının farklı şekilleri de parantez içinde madde başından sonra yazılmıştır (Aksakallı, 2021: 77-78).

Sözlüğün dizin bölümüne bakıldığında madde başlarının açıklama biçiminde izlediği yol, modern sözlüklerde izlenen metotlara yakın olduğu ifade edilebilir. Madde başının önce türü verilmiş, sonra kullanım alanı verilerek İngilizce karşılığı yazılmıştır. İngilizce karşılıklar, yakın anlamlı ve eş anlamlı sözcükler de araya noktalı virgül konularak sıralanmış, eğer onların da farklı bir kullanım alanı ve türü varsa yine parantez içinde belirtilmiştir. Madde başıyla bağlantılı olan deyimler de madde içi olarak sıralanmış, farklı bir madde başına atıf söz konusu olduğunda ise (see) yazılarak ardından madde başı yazılmıştır (Aksakallı, 2021: 77-78).

Sözlüğün sonunda “Anayasanın Metninde Kullanılan Yeni Türkçe Kelimeler ve Cümleler” başlığı altında A’dan Z’ye küçük bir dizin verilmiştir. Burada verilmiş olan sözcüklerin başka anlamlarının ve şekillerinin sözlük içinde gösterildiği ifade edilerek burada sadece anayasa metninde kullanıldığı anlam ve şekliyle yer verildiği vurgulanmıştır. Bu dizinde, köşeli parantez içinde verilmiş olan sözcük ve cümlelerin de Osmanlıca olduğu bilgisi de eklenmiştir. Bu kısımla ilgili bilgiye Ahmed Vâhid, Önsöz’de de yer vermiştir. “Anayasanın Türkçeleştirilmesi” olarak ifade edip sözlüğün sonuna yeni anayasa metnindeki sözcüklerin sözlüğün sonuna eklendiğini yazmıştır (Aksakallı, 2021: 78).

Bu sözlüğü, 1945 yılının Temmuz ayında yayımlayan Ahmed Vâhid, aynı yılın Eylül ayının 14’ünde vefat etmiştir. Bu nedenle, yeniden hazırladığı *İngilizce-Türkçe Sözlük*’ü basılmamıştır. *Türkçe-İngilizce Sözlük*’ün sonraki basımları ise Ahmed Vâhid’in kızı, Yıldız Moran tarafından yapılmıştır (Aksakallı, 2021: 78).

3.4. Türkçe – İngilizce Sözlük (1971)

1945 yılında basılmış olan *Türkçe-İngilizce Sözlük* gibi 1971 yılında basılmış olan sözlüğün basımı da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Bu sözlüğün basımı için ömrü yetmeyen Ahmed Vâhid'in kızı Yıldız Moran, sözlüğün dizgi düzenlemelerini yaparak sözlüğü yayına hazırlamıştır (Aksakallı, 2021: 78).

Türkçe-İngilizce Sözlük'ün ikinci basımı olan 1971 baskısı, on bin adet basılmıştır. Bu baskının kapağının sırt kısmında “ab-züyuf” ifadesi vardır. 1945 yılı baskısının sırt kısmında ise madde başlarının başlangıç ve bitiş ifade edilmemiştir (Aksakallı, 2021: 79).

Millî Eğitim Basımevi tarafından İstanbul'da 1971 yılında basılan bu sözlüğün ilk sayfalarına 1945 yılı basımında Ahmed Vâhid'in kaleme aldığı “Önsöz”ün Türkçe ve İngilizcesi konulmuş, akabinde Ahmed Vâhid Moran'ın hayatı ve sözlükleri hakkında Türkçe ve İngilizce kısa bilgi verilmiştir. Yine 1945 basımında yer alan alfabe ile ilgili bilgi, bu sözlüğe eklenerek açıklama ve kısaltmalar hakkındaki bilgiler de 1945 basımından 1971 basımına alınmıştır (Aksakallı, 2021: 79).

1945 basımı *Türkçe-İngilizce Sözlük*'te olmayıp 1971 basımı *Türkçe-İngilizce Sözlük*'te olan en önemli unsur, İngilizce sözcüklerin İngiliz ve Amerikan İngilizcesindeki yazılışlarındaki farklılıkların bir liste hâlinde verilmiş olmasıdır. Beş sayfalık bu listede, İngiliz ve Amerikan başlığı altında iki sütun yapılmış ve sözcüklerin yazılışlarındaki farklılıklar listelenmiş, ardından sözlük dizini başlatılmıştır (Aksakallı, 2021: 79).

Dizin kısmında her sayfanın başında madde başlarının ilk üç harfi ya da ilk iki harfi büyük karakterlerle yazılarak sözlük, kullanışlı hâle getirilmeye çalışılmıştır. Tabî bu yöntem, 1945 basımında da kullanılmıştır (Aksakallı, 2021: 79).

Madde başları açıklanmaya ilk önce sözcük türü ile başlanmış, aynı zamanda tekil veya çoğul olduğuna da yer verilmiştir. Ayrıca sözcüğün kullanım alanı, terim ise hangi alana ait olduğu da belirtilmiştir. Sözlüğün başındaki açıklama kısmında da belirtildiği üzere, yeni kabul edilmiş Türkçe sözcükler ve terimler, (*) işaretiyle gösterilmiştir. Buna ek olarak parantez içinde yer alan bazı İngilizce karşılıklar, Türkçe karşılığı tam olmayan sözcükler olarak belirtilip madde başlarının açıklama kısmında parantez içinde eğik harflerle Türkçe sözcüklerle uzaktan ilgili olan sözcükler verilmiştir. Madde başları ile ilgili anlam ilişkisi olan bir başka madde başına da (see) yazılarak atıfta bulunulmuştur. Ayrıca, 1945 baskısının sonunda yer alan “Anayasanın Metninde Kullanılan Yeni Türkçe Kelimeler ve Cümleler” başlığı altında verilen A'dan Z'ye küçük dizin, bu sözlükte verilmemiştir (Aksakallı, 2021: 79).

3.5. Büyük Türkçe – İngilizce Sözlük (1985)

Türkçe-İngilizce Sözlük'lerin birinci baskısı 1945'te, ikinci baskısı ise 1971 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmıştır. İlk basımı, yazarı Ahmed Vâhid tarafından yapılmışken sonraki basımı için ömrü yetmemiş, 1971 yılında kızı Yıldız Moran tarafından yayına hazırlanmıştır. Bu iki sözlüğün adı, *Türkçe-İngilizce Sözlük* iken 1985 basımı ise *Büyük Türkçe-İngilizce Sözlük* olarak yayımlanmıştır (Aksakallı, 2021: 79-80).

Adam Yayınları'nın Eylül 1985'te İstanbul'da basımını yapmış olduğu bu sözlüğü gözden geçiren ve genişleten Ahmed Vâhid Moran'ın kızı ressam Yıldız Moran olduğunu belirtmiştik. Adam Yayınları'nın yapılmış olan gözden geçirilmiş ilk baskı olan bu sözlüğün ilk sayfasında, Adam Yayınları'nın Türkçe ve İngilizce “Sunuş” yazısı vardır. Bu yazıda, bu

sözlüğün çağdaş Türkçe sözcüklere yer veren geniş kapsamlı ve güvenilir bir kaynak olduğu vurgulanmıştır (Aksakallı, 2021: 80).

Sunuş sonrası, 1971 basımında yer alan Ahmed Vâhid Moran'ın hayatı ve sözlükleri ile ilgili Türkçe ve İngilizce kısa bilgiler, bu basıma aktarılmıştır. Ayrıca, 1945 basımına Ahmed Vâhid'in yazdığı "Önsöz" de Türkçe ve İngilizce olarak aktarılmıştır. Ardından, bu sözlüğü gözden geçirip genişleten Yıldız Moran'ın "Üçüncü Basıma Önsöz" başlığıyla yazdığı bir önsöz vardır. Haziran 1985 tarihli bu yazıda Yıldız Moran, bu basımla ilgili bilgiler vermiş ve sözlüğü "türünde öncü olan çağdaş anlamda ilk Türkçe-İngilizce sözlük" olarak nitelendirmiştir (Aksakallı, 2021: 80).

1945 ve 1971 basımında yer alan alfabe ile ilgili açıklamalar, bu sözlüğe de aktarılmıştır. Sonraki sayfalarda yer alan "Açıklamalar/Explanation" da ise önceki basımlardaki bilgiler yine aktarılmış; ancak bazı eklemeler yapılmış, yeni bilgiler verilmiştir. Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı Terimler sözlüğünden büyük ölçüde yararlanıldığı belirtilerek bu baskıda söz varlığı, deyimler ve tanımları belirtilen kaynaklara dayanarak gözden geçirildiği de vurgulanmıştır. Tanımlarda bir farklılık görüldüğünde TDK *Türkçe Sözlük*, 7. Baskı'da verilen tanımlara, yazımda ise gene aynı kaynaktan belirtilen kurallara uyulduğu da eklenmiştir. Ayrıca, İngilizlerin ve Amerikalıların farklı yazdıkları sözcüklerin bir listesi kitabın arkasına eklenmiş olduğunu belirten Yıldız Moran, İngiliz ve Amerikalıların farklı yazdıkları sözcüklerin listesi, 1971 baskısında ilk kısımda yer alırken 1985 baskısında ise sona konulduğunu belirtmiştir (Aksakallı, 2021: 82).

Adam Yayınları tarafından yayımlanmış 80.000'in üzerinde madde başı olan bu sözlük, 1985, 1989, 1991, 1992, 1999 ve 2003'te olmak üzere, altı kez basımı yapılmıştır (Aksakallı, 2021: 83).

4. Sonuç

Türkçeden Türkçeye hazırlanmış sözlüklerin ağırlıkta olduğu 20. yüzyılın ilk yarısında, Ahmed Vâhid Bey'in 1924 yılında tamamlamış olduğu *A Condensed Dictionary English-Turkish* adlı sözlüğü dikkatleri çekmektedir. Harf Devrimi (1928)'ne dört yıl kala yayımlanmış olan bu sözlüğün Arap harflerinin yanı sıra, kendi sistemi ile hazırladığı Latin harfleriyle birlikte yazmış olması, sözlüğü ilginç kılmaktadır. O dönemin Türkçe söz varlığını ortaya koyması açısından da önemli olan bu sözlük ile İngilizceyi öğretmenlerin yanı sıra, gramer bilgisi ve çeşitli bilgileri de ihtiva etmesi bakımından sözlüğü aynı zamanda önemli bir kılavuz ve gramer kitabı hâline getirmiştir.

Ahmet Vâhid Moran, 1931 yılında da İngilizce-Türkçe sözlüğünü yeniden yayımlamıştır. Ancak, yapılan araştırmalar neticesinde bulunamamış olan bu sözlükle ilgili bilgimiz bulunmamakla birlikte, 1924 yılında yayımlamış olduğu sözlüğünün yeni bir baskısı olduğunu düşünmekteyiz. Bu sözlük, 1928 Harf Devrimi sonrası yayımlandığı için 1924 basımındaki gibi Arap harflerinin kullanılıp kullanılmadığı merak konusudur. Bunun dışında, sözlükte değişiklikler yapıp yapmadığı, yaptıysa bunların neler olduğu veya herhangi bir ek yapmışsa bunların neler olduğu bilinmemektedir. Bu açıdan bu sözlüğün bulunması, önem arz etmektedir.

Ahmed Vâhid, 1945 yılında yayımlamış olduğu *Türkçe-İngilizce Sözlük* ile devam etmiştir. Bu sözlüğün de TDK'nin ilk *Türkçe Sözlük*'ü ile aynı yılda yayımlanmış olması da söz varlığı karşılaştırması açısından önemli kılmaktadır. Bu sözlük, bundan önceki sözlüklerini

İngilizceden Türkçeye hazırlanmış olan Ahmed Vâhid'in ilk Türkçe-İngilizce sözlüğüdür. Bu sözlük, söz varlığı açısından daha hacimli olup diğer sözlükler ile ve aynı yıl TDK tarafından yayımlanmış olan ilk *Türkçe Sözlük* ile incelenmesi önemli bilgiler sunacaktır.

20. yüzyılda, İngilizceden Türkçeye ve Türkçeden İngilizceye hazırlanmış olduğu sözlükler ile Türk sözlükçülüğünde önemli bir yerde durduğunun kanaatindeyiz. Çünkü, 19. yüzyılda Sir James William Redhouse'tan sonra ilk İngilizce-Türkçe sözlük yazarı olan Ahmed Vâhid Bey, şu ana kadar yapılan araştırmaların ışığında, İngilizce-Türkçe sözlük yazarı ilk Türk sözlükçüsüdür. Modern bir anlayışla hazırlanmış olduğu sözlükler ile kaynaklarda bahsinin pek de geçmediği Ahmed Vâhid, öyle görünüyor ki eğer ömrü yetseydi belki de birçok sözlük hazırlayacaktı.

Dillere ve sözlüğe ilgisi olan Ahmed Vâhid'in bıraktığı sözlükler, Türk dilinin iki dilli sözlükleri arasında önemli yâdigârlar olup bugün bile İngilizce öğrenmek isteyenlerin başvuracağı önemli kaynaklardır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2017). *Geçmişten Günümüze Türk Sözlükçülüğü*. İstanbul: Elginkan Vakfı
- Aksakallı, M. (2021). *Ahmed Vâhid Moran'ın Sözlükçülüğü ve A Condensed Dictionary English-Turkish'e Göre Türkçenin Söz Varlığı*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.
- Moran, A. V. (1924). *A Condensed Dictionary English – Turkish*. İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.
- Moran, A. V. (1945). *Türkçe – İngilizce Sözlük*. İstanbul: MEB Kâğıt ve Basım İşleri A. Şirketi.
- Moran, A. V. (1971). *Türkçe – İngilizce Sözlük*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Moran, A. V. (1985). *Büyük Türkçe – İngilizce Sözlük*. İstanbul: Adam Yay.
- Tuncer, H. (2012). *Yitik Bir Hazinenin Peşinde Ahmed Vâhid Bey ve Lügati*. Yedikata - Temmuz 2012. İstanbul: Yedikata Dergisi.